

Hebedová, Petra

Závěr

In: Hebedová, Petra. *Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky*.
Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp.
232-236

ISBN 978-80-210-8292-2

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135768>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

10 ZÁVĚR

Pokusili jsme se použít stejná východiska a aparát „schematické sítě“ jak na popis forem téže pádové formy, tak i popis jejích významů. V obou případech jsme přitom uvažovali o tom, zda a nakolik můžeme počítat s přirozenou kategorií (forem nebo významů), tj. s kategorizací zakládající se na vlastnostech jednotlivých členů kategorie. Uvažovali jsme také o tom, že taková přirozená kategorie může přecházet v kategorii distribuční, členové takové kategorie se navzájem doplňují tak, že některé se vyskytují v jedněch kontextech, druhé v jiných. Sdílejí pak v našem případě illativních forem stejný sémantický pól. V případě fonologického pólu, tj. popisované alomorfie, se tradičně uvažuje spíše o kategorii distribuční. Ukázali jsme však, že kategorizace založená na fonologických vlastnostech jednotlivých alomorfů se také může vyskytovat a může se podílet na koherenci kategorie. U sémantického pólu jsme spíše rovnou uvažovali o kategorii přirozené, tak jak to předpokládají kognitivně gramatické úvahy o významu gramatických morfémů.

V případě obou dvou pólů však lze konstatovat, že použití určitého alomorfu stejně jako aktualizace určitého významu illativu závisí na fonologickém/sémantickém kontextu. Analýza bez kontextu ani v jednom případě není možná. Také se ukázalo, že u fonologického stejně jako sémantického rozboru je často potřeba vzít v úvahu širší kontext než „jmenný kmen + illativní morfém“. U fonologického pólu jsme na to narazili u víceslovných jednotek, tj. ustálených spojení. U sémantického pólu se to zdá být nutné v každém případě, jmenný kmen, k němuž je illativ připojen, je specifikací vztahného bodu a může i něco naznačit o doméně, k posouzení významu illativu však potřebujeme znát přinejmenším i povahu trajectoru. Pro popis obou pólů se pak ukázaly jako užitečné dva základní rozměry schematické sítě, tj. možnost schematizace a možnost rozšíření. Často jsme také

narazili na to, že nelze konstatovat čistou schematizaci nebo čisté rozšíření, ale spíše kombinaci obou principů.

Netvrdíme však, že popis alomorfie a polysémie musí být nutně ve všech ohledech analogický. U alomorfie jsme např. nepovažovali za vhodnou úvahu o prototypu, žádný z alomorfů obou zkoumaných kategorií se na takovou charakteristiku nehodí. Naproti tomu u polysémie illativu se zdálo být poměrně dobrým kandidátem užití illativu pro pohyb hmotného objektu do prostoru schematizovaného jako NÁDOBA. Zároveň však prototyp nebo jeho hledání zjevně nemá v naznačeném přístupu zásadní úlohu, i když u polysémie může dobře posloužit jako výchozí bod popisu. Zásadní jsou samotné zmíněné vztahy schematizace a rozšíření. Konstatovali jsme, že dobře využitelná lokální schémata vznikají nejlépe tam, kde existuje více podobných příkladů (které se liší v jednotlivostech), v tzv. hustě osídlených regionech. Tento poznatek je aplikovatelný na sémantický i fonologický pól. Přístup k alomorfii a polysémii se liší kvůli povaze kategorií a jejich členů, u polysémie je např. důležitým způsobem rozšíření přenos do jiné domény, u alomorfie by se o něčem analogickém dalo uvažovat snad jen v případě ortografické gemináty <jj> v estonštině (přenos z domény „estonské fonémy“ do domény „estonské grafémy“). Popis fonologického pólu se tak jeví jako jednodušší, v popisu sémantického pólu je potřeba se vyrovnávat s mnoha působícími faktory, z nichž lze v danou chvíli jeden upřednostnit nebo upozadit (u illativu jsme uvažovali např. o povaze dráhy, kterou vymezuje trajektor, povaze vztahu mezi trajektorem a vztazným bodem, nebo doméně, v níž se tento vztah uskutečňuje). V popisu forem i popisu významů jsme také narazili na snahy usměrnit jejich užívání ve standardním jazyce. Zřetelněji se takové snahy vyskytují u forem (u významů šlo např. o to, zda lze ve finštině sloveso *alkaa* použít se 3. infinitivem v illativu podobně jako jiná slovesa označující začínání nebo započetí).

Oba popisované případy alomorfie se také navzájem lišily. Ve finštině jsme konstatovali kategorii, v níž mají často společnou vlastnost dva členové, žádná z vlastností ale není společná všem členům nebo i větší části z nich. Také se potvrdila poměrně jednoznačná distribuční pravidla. Výskyt jednotlivých alomorfů illativu je tak ve finštině ve většině případů vázán na kontext zahrnující předcházející jmenný kmen, případně následující posesivní sufix. U estonského illativu se zdá, že jednotlivé formy jsou navzájem odlišnější (tradiční pohled tu dokonce vidí kvalitativní rozdíl mezi tzv. dlouhým a krátkým illativem), ale i zde lze ukázat na využití možnosti rozšíření i na některé vlastnosti společné tradičním vzorům. V estonštině se pak různé alomorfy mohou častěji vyskytnout u stejného jmenného kmene. V obou rozborech jsme shodně došli k tomu, že schéma zahrnující všechny alomorfy je nutně velmi obecné a není tak pro praktické účely dobře využitelné. Dobře využitelná jsou schémata, která nejsou ani takto obecná, ani se nejedná o zcela specifikované tvary. Symbolická jednotka illativ pak nutně spočívá na možnosti abstrakce takového velmi obecného schématu (v případě forem i významů).

V obou jazycích jsme se pak také pokusili shrnout vývoj illativních forem v procesu standardizace jazyka, přičemž bylo možné pozorovat úspěšné i neúspěšné snahy o vyjasnění distribučních pravidel nebo změnu podoby konkrétních forem.

V otázkách spojených s distribucí jsme se pokusili navrhnout postup, který se odlišuje od dělení na produktivní a neproduktivní část gramatiky používaného v některých našich zdrojích. Zároveň jsme se pokusili ukázat, že teoretické ukotvení produktivity může být obtížnější, než se na první pohled zdá, a že označení za ne/produktivní bývá jednak neefektivní a jednak obtížné. V otázkách distribuce jsme využívali zejména pojmu kognitivní význačnosti (*cognitive saliency*). V tomto pojetí lze mnohé otázky spojené s distribucí osvětlit, užívání však nelze dalekosáhle předpovídat. Na základě porovnání vyslovených teoretických předpokladů a údajů získaných z korpusů jsme pak konstatovali, že souvislost s frekvencí užívání tvaru lze pokládat za pravděpodobnou, nicméně je třeba brát v úvahu i další faktory. Nemohli jsme konstatovat přímou návaznost na frekvenci. Užívání jednotlivých illativních vzorů nelze vyjádřit čistě jen porovnáním údajů o frekvenci. Jedním z faktorů, o nichž jsme spekovali, je role tradice a norem ve standardním jazyce, díky níž se mohly v užívání udržet nepravidelné a zároveň nepřliš frekventované formy. V našem pojetí tak údaje z korpusů poskytly možnost vytvořit určitý obraz o užívání illativních forem, nemohli bychom však koncepci distribuce založit pouze na údajích z korpusů. Na druhou stranu jsme od počátku informacím z korpusu přisoudili roli, v níž měly doplnit nebo poopravit obraz stanovený na základě teoretických předpokladů. Uvědomujeme si přitom, že je možné postupovat i jinak, a že v popisu někoho jiného by korpusové informace mohly hrát důležitější roli a jejich interpretace by pak mohla také být adekvátním způsobem odlišná.

Soudíme, že aparát Langackerovy kognitivní gramatiky nabízí mnoho užitečných konceptů pro popis gramatiky, u nichž si lze představit i úspěšné využití pedagogické při výuce cizího jazyka. Máme na mysli zejména podchycení tzv. lokálního schématu, ať už se abstrakce do schématu týká forem (např. schéma geminačního illativu v estonštině, schéma finského illativu plurálu [...koihin] pro více-slabičné kmeny zakončené na *-kkA* nebo *-kkO*), nebo významů (např. schéma „část z celku“ nebo situační schéma, které jsme u illativu pozorovali v obou jazycích). Může jít také o abstrakci složitější, u níž abstrahujeme od forem i významů (např. použití adjektiv se 3.inf/ma-inf. v illativu, tj. syntagma, v němž hraje roli význam i forma více morfémů). Takovým lokálním schématům lze přisoudit kognitivní význačnost, která souvisí s jejich příhodnou mírou abstraktnosti i konkrétnosti. V jazyce můžeme a zdá se, že musíme, předpokládat i abstraktnější schémata. V našem případě jsme se k nejabstraktnějším schématům dostali na úrovni „formy illativu v estonštině / ve finštině“ a „významy illativu ve finštině / v estonštině“. Jinak by nebylo možné uvažovat o morfému illativu. Zároveň jsme se také pohybovali na úrovni konkrétních illativních tvarů a konkrétních významů. Význačnost přisuzovaná lokálním schématům (spíše než těm abstraktnějším) se však ukázala

jako velmi přínosný koncept, s jehož pomocí lze řešit některé tradiční problémy (např. jsme k tomuto pojmu odkazovali v pojednání o dubletních plurálových tvarech víceslabičných kmenů ve finštině). K takovým přínosným pojmům můžeme také zařadit pojem jednotky jazyka vázaný na konvenčnost a ustálenost. V naší práci jsme na mnoha místech mluvili o víceslovných jednotkách, např. u spojení finitního slovesného tvaru se jmenným illativním tvarem nebo spojení finitního slovesného tvaru s illativním tvarem tzv. 3. infinitivu / ma-infinitivu. Ustálenost má přitom odstupňovaný charakter, nejedná se o rozhodnutí buď – nebo. Pojem ustálenosti a úvaha o jednotkách jazyka jsou v naší práci zjednodušeny tím, že jsme se zabývali dvěma standardními jazyky. I tak není vždy jednoduché přisoudit status jednotky a posoudit míru ustálenosti, a i ve standardním jazyce se jedná o hodnotu proměnlivou přinejmenším v čase. U jiných jazykových útvarů bychom museli počítat i s větší proměnlivostí, např. vzhledem ke skupinám mluvčích, místu nebo příležitosti.

V úvodu jsme také vyslovili úvahu, zda by nebylo možné přehodnotit pohled na alomorfy tak, aby nebyly považovány za dočasnou anomálii nebo za problematický jev. Zmínili jsme v textu dva dobře známé osvědčené přístupy k alomorfii. První z nich je přístup sociolingvistický, který hledá kontext užití v návaznosti na skupiny mluvčích nebo příležitosti užití. Tento způsob vysvětlení tak v podstatě leží mimo záběr této práce, protože jsme zájem omezili na standardní varianty jazyků. Zmínili jsme, že distribuce alomorfů může být i v rámci standardního jazyka považována za stylově odlišenou nebo i sociologicky podmíněnou (přinejmenším historicky, např. preference jednoho nebo druhého alomorfu souvisí s určitou skupinou dialektů, která se podílela na vzniku národního jazyka). U podmínění stylem jsme pak narazili na protiargument, že to může být pouhé tvrzení gramatik, které nelze dokázat na základě výskytů v korpusu, a že podmínění stylem bývá obtížné dokazatelné v plošném rozsahu (pro standardní jazyk jako celek). Druhým osvědčeným vysvětlením alomorfie je perspektiva historická, v níž je současný stav vysvětlen s ohledem na vývoj jednotlivých variant, které se typicky navzájem odlišily v různém kontextu výskytu. Netvrdíme, že jmenované přístupy snad nejsou relevantní. Snažili jsme se v našem popisu spíše ukázat, že na gramatickou kategorii standardního jazyka, v níž se vyskytuje alomorfie, ať už se tato alomorfie jeví v konkrétním případě jakkoli, se lze dívat jako na fungující součást jazyka, která poskytuje možnosti zcela konkrétní i možnosti založené na zobecněních, a že tyto možnosti i způsoby jejich využití nejsou zcela náhodně uspořádané.

Snažili jsme se v této studii představit kognitivní gramatiku v určité šíři tak, aby byly zřetelné přinejmenším některé její základní koncepty. Zejména v kapitole věnované polysémii jsme východiska a základní pojmy kognitivní gramatiky představili jen velmi stručně. Další směřování si tak lze představit např. jako aplikaci zde představených konceptů na další jazykové jevy, na záležitosti finské i estonské gramatiky. Mohlo by také jít o využití principů a pojmů kognitivní gramatiky, jež

tu představeny nebyly, nebo případně kombinaci obou jmenovaných směřování. Lze si představit také širší využití zdrojů, v nichž jsou kognitivně gramatická východiska aplikovaná např. na morfologii jiných jazyků. Zde se jako poměrně perspektivní ukázalo využití kognitivně gramatických východisek na typicky morfologická témata estonské i finské gramatiky. Z těchto témat si lze představit další rozpracování popisu finských plurálových tvarů v souvislosti s pojmem deklinačního typu, např. na podkladě další analýzy informací dostupných z korpusu. Jedním z využití zde navržených a případných dalších konceptů je také jejich přetvoření do podoby materiálů využitelných při studiu finštiny nebo estonštiny jako cizího jazyka.